

JELES ANDRÁS

Levél Fenyő Ervinnek

Kedves Ervin,

örültem az Adám Ottóról* írt megemlékezésednek (SZÍNHÁZ, 2006. január) – de hogy mi készítetted az örömrre, arról majd csak e levél vége felé, mintegy búcsúképpen lesz szó.

Minthogy írásod Adám Ottó alakján túl s a személy megidézésén keresztül a Színház, s hozzá még egy piszkosul szívhez szóló, sajátosan züllött korszak színháza alapjait érinti – hát, mit mondjak, volna miről eszmét cserélnünk, mégis, az alábbiakban mindössze becses dolgozatod egyetlen elemére reagálnék.

Egy helyütt arról írsz, hogy a kapcsolatteremtés titkait érintve Adám Ottó (továbbiakban: A. O.) olyasmit tanított, hogy az embernek vállalnia kell önmagát. E légy hű magadhoz-program pedagógiai megvalósításának illusztrálására felemlítesz egy esetet, amelynek – mit tesz a véletlen! – annak idején magam is tanúja voltam. Te így írod le az eseményeket:

A Közönséggyalázás harmadéves vizsgálója nagyon emlékezetes volt. A párhuzamos osztály tagjai adták elő, és egy órán keresztül hallgattuk a színpadról, nézőtérrel felénk áradó „gyalázkodást”, amiképpen ezt Peter Handke darabja megkövetelte. Nehéz volt kibírn. Közben ott ültem, azon tűnődtem, hogy mi lehet az ilyen jellegű színház valódi üzenete. Egyértelmű volt: fel kell állni! Az az üzenete, hogy menj ki! És többé ne jársz színházba! Fel akartam állni. Adám megelőzött. Szirtes Tamással felálltak, és elhagyták a nézőteret. Békés András, akinek a rendezésében a velünk párhuzamos osztály ezzel a darabbal vizsgázott – alapkérdés, hogy mennyiben volt ez színészi teljesítménynek tekinthető –, maga is felállt. „Alljunk le, gyerekek! A főtanszakvezető elhagyta a nézőteret, nem értem, nem tudom, mért...” Én értettem. Nagyon is értettem. Amit láttunk, nem volt színházi előadás, a vizsgahelyzet pedig kinnal-keservvel a székkünkhöz szegezett minket. Pedig a helyzet értelme az volt, amit senki sem mert megtenni: hagyj el a nézőteret! Felszabadító volt számomra, hogy Adám megtette. Alighanem „vállalta önmagát”.

Én ugyanerről az eseményről egy 1997-es (ön)interjúban ekképpen nyilatkoztam (BESZÉLŐ, 1997. július):

...Mindennél jobban érzékelteti a Főiskola szellemiségét egy különös, nekem igen kedves esemény. Egy színészosztály nyilvános vizsgáján történt, a hetvenes évek vége táján, az Odry Színpadon. Peter Handke Közönséggyalázás című darabját készülték előadni – emlékezetem szerint végzős növendékek. Telt ház volt, felvonult a teljes tanári vezérkar, rokonok, főiskolások.

* Félreértések, rossziszemű interpretációk és hasonlók ellenében szeretném leszögezni: Adám Ottót személyesen nem ismerem, színházi-pedagógiai működését szintén csak elbeszélések alapján követtem, viszont: minden másodlagos információ arról tudósít, hogy egy nagyszerű emberrel állunk szemben. Úgyhogy ha valami elfogultság vele kapcsolatban él bennem, az csak pozitív lehet. Ergo: ha az alábbiakból bárki egy ellene való támadás kísérletét olvassa ki, az súlyosan téved.

Nem tagadom azonban, hogy az itt következőkben bizonyos tények ellene szólnak. Ha tehát bárkinek ellenérzése is ilyen-olyan indulatai támadnak a leirtakkal összefüggésben, kéretik a tényeket hibáztatni. Mindazonáltal mégis sajnálom, hogy Á. O. személyét ebből a történetből nem hagyhattam el (úgy érte, hogy: egyáltalán a személyt, akivel a tárgyalt esemény kapcsolatos), belátható, hogy komikus lenne ilyenkor költött nevekkel játszadózni.

A darab – mint ismeretes – lényegre törően kezdődik, tudniillik a játszó személyek nincsenek elragadtatva a közönségtől, és ezt egy az egybe' belemondják a nézők arcába, hogy így-meg-úgy te seggfej és hasonlók, ebben a fekvésben halad tovább a szöveg, mintha a színészek életükben nem hallottak volna Főrendezőről és társairól s a többi ijesztő dologról.

(Érdekes: a Fő-iskolán mindig is sok volt a Fő-rendező, valami vonzotta őket oda, úgy látszik; én ezen különben mindig csodálkoztam, hogy valaki kitesz egy táblát az ajtajára, és a táblácskán az áll, hogy ő nemcsak hogy rendező, de sőt! És ha kimegy, teszem azt, kisdolgozni, vagy más dolga akad, hisz emberek vagyunk, és véletlenségből rátéved a szeme művészi és pedagógiai gondjai közepette a táblácskára, nem akarok nagy számot mondani, de legyen csak ötször naponta, és ha mindannyiszor ki kelletik neki mondani automatic – amint ez megint csak emberi –, hogy főrendező, hát nem elégei azt meg? Nem? De megint csak: sőt? Hát ilyen csodálatos az ember? Sok van, mi csodálatos? De – hogy egyik szavamat a másba ne öltsem! – vissza az inkriminált előadáshoz!)

Jöttek tehát a megszólítások számolatlanul a néző sérelmére, és – mi nézők – már kezdtük volna jól és egyre jobban érezni magunkat, hiszen ritkán történik meg, hogy ilyen közvetlenül és intenzíven – inkább így mondom: alapvetően – foglalkozzanak velünk, sértés ide, durvaság oda, őszinte volt a légkör, látni való volt, hogy a színészek is szokatlanul elevenek, normális, felnőtt állampolgároknak, egészséges szellemű lényeknek tündek, ám váratlanul kellemetlen hangok, széksapkodás, ingerült beszéd, érthetetlen kiáltások zavarták meg a közönséggyalázást: a tanári vezérkar rendetlenkedett. (Csak a történeti egzaktásra tekintettel jegyzem meg: volt ott több igazgató is, de ezzel szemben csak egyetlenegy Párttitkárnő – mongol bálványokra emlékeztető arcán örök rosszindulat honolt.)

A Rektor – ez is egy Igazgató volt a többi közt – felállt, és kikérte magának. A Főtanszakvezető – hajlott hátán a lezser és ijesztően himbálódzó átmeneti kabáttal – az előtte szólóhoz csatlakozott, sőt! – az adott hatalmi környezetben szinte hivalkodóan elegáns hanghordozását már-már fitogtatva – beleszólt a művészetbe, konkrétan azt mondta, hogy azonnal abbahagyni.

Igen, de valami hiba csúszott a számításba – lehet, hogy érthetetlen, viszont így történt –, tudniillik: ment tovább az előadás. Szegény „vezető tanár” egy kevés ideig még bizonytalankodott, de látva, hogy a Kossuth-díjasok egymás után csapkodják a székeket fölfelé, és tagolatlanul fenyegetőznek, néhányan közülük egyenesen távozni készültek, szóval a sokat látott szakferfiú kétségbeesett, egyúttal pedig győzött benne a józan ész, és bekiabált ő is az előadásba, hogy leállni, tényleg hagyják abba, míg szépen vagyunk. Csakhogy a színpadon a színészek – színészek voltak (lehet, hogy életükben először és utoljára) – visszakiabáltak ezt-azt a Közönséggyalázás szövegéből, ez kiváltotta a vezérkar jogos felháborodását, és olyasmit viszontválaszolt a közönség füle hallatára, hogy most már aztán félre a tréfát, mindenki azonnal takarodjon a színpadról. Ezek után már csak az képezett átmeneti problémát, hogy volt még bőven a Handkeszövegéből, úgyhogy csak mondták a nebulók, fölfelé, szorgalmasan az egzáménre tanultakat, minden szavuk aranyat ért, mert korrekt válasz volt a Kossuth-díjas garnitúra ostoba, de mégiscsak teátrális reakcióira; szóval haladt a tetőpont iránt a közhangulat, azt nem mondom, hogy az úgynevezett paroxizmusig fokozódott, nem lett lázadás vagy ilyesmi, valahogy aztán lekonyult az egész, halkkal vége lett.

Nem tudom, a közönséggyalázók megbűnhődtek-e, én mindenestre egy rettenetes pofont kaptam, még azon melegében hátulról, ott a szölyében. Nézem, jé, egy ismert fővárosi művésznő volt a tettes, felizgatta magát a műélvezetemen, nem értett egyet a nevetésemmel.

Mindegy, azt mondom, megérte: nem tudom, láttam-e valaha szebb, izgalmasabb színházi előadást.

E két emlékezés szembenállása – úgy gondolom – elég tanulságos, de itt, most csak egyetlen párhuzamot emelnék ki. Te ezt írod:

„Nehéz volt kibírni. Miközben ott ültem, azon tűnődtem, hogy mi lehet az ilyen színház valódi üzenete. Egyértelmű volt: fel kell állni! Az az üzenete, hogy menj ki! És többé ne járj színházba! Fel akartam állni. Ádám megelőzött.” (Stb.)

Kedves Ervin, sok fontos dologra való tekintettel meg kell kérdeznem: szerinted hogy lehet az, hogy miközben „nehéz volt kibírni”, te „ott ültél és tűnődtél” az „ilyen színház” „valódi üzenetén”?

Attól tartok, erre a fogas kérdésre ma sem tudsz elfogadható magyarázattal szolgálni, hiszen ha tudnál, maga ez a leírás sem volna ilyen naiv, reflektálatlan, leleplező.

Az a baj, kedves Ervin, máig ható *elég nagy baj*, hogy „ott ültél”, valóban, de nem te tűnődtél, hanem szeretve tisztelt tanárod, Á. O. tűnődött benned „az ilyen jellegű színház valódi üzenetén”. Ezért történt, hogy – komikus módon – csaknem egyszerre pattantatok föl (mindkettőtök nyomában a hű Szirtes Tamással). (Különben: a magam leírásából az tűnik ki, és az emlékezetem is arra hajlik, nem Á. O. állt ott fel legelőbb, ha nem csalódom, Nádasdy volt az, majd Várkonyi és Ádám a sorrend. Nekünk, elfogulatlan nézőknek, mindenesetre az volt a benyomásunk, hogy a felpattanások-székcspakodások rendje szigorúan megfelelt a főiskolai rangsornak, hierarchiának.)

Azon – természetesen – eszem ágában sincs vitatkozni, hogy vajon én érzékeltem-e megfelelőképpen ezt az „ilyen jellegű” színházat, avagy Á. O. (nyomában a hű Szirtes Tamással, valamint a Kossuth-díjas vezérkarral) – egy dolog mindenesetre vitathatatlan: Á. O. akkor, amikor hatalmi szóval beleszólt a közönséggyalázásba, és (!) a *viszontválaszra* (ami zseniálisan klappolt és stimelt, mert valamennyi szöveg *itt és most* ilyen intenzív, drámai pozícióba került), szóval a válasza brutálisan, a lehető legbrutálisabban reagált – azzal, hogy hatalmi helyzetét maximális éles-séggel demonstrálva kivonult az előadásból (érezkelvén, hogy a fatális működő darab hatókörében tekintélye álomszerű sebességgel sorvadni kezdett) –, nos tehát, ebben a helyzetben szeretett mestered nemhogy *vállalta volna önmagát*, hanem – ahogy én látom – éppen hogy lemondott önmagáról! (Az ezoterikus maszk helyén hirtelen megjelent a Főrendező ijesztő maszkja.)

Értsünk szót: amíg Á. O. *benn* marad – bármit is kiabáljon –, addig az előadás fennhatósága alatt áll, addig világi tekintélye és adminisztratív pozíciója ki van téve a *Közönséggyalázás* mechanikájának, úgyhogy nincs *drámai vétség*, a teátrális világrend sértetlen marad.

Látod, mi itt a probléma, kedves Ervin? Á. O. feláll, mert amit azon a vizsga(!)előadáson tapasztal, izlése ellen való, feláll, és a *hatalom nevében* (és itt, tudod jól, nem akármilyen mezei hatalomra kell gondolni, itt a kristályrácsként rendíthetetlen FŐISKOLAI konstrukciótól elkezdve képzeletben végig kell haladni a kulturális kormányzaton, majd „föl” egészen a Központi Bizottsáig, és [ahogy a Nagy Népiesch Komonista-Realista költő mondja]: még ennél is „tovább!” kell azt a hatalmat, ha emberileg egyáltalán lehetséges az ilyesmi, elgondolni), tehát: a hatalom pozíciójából *beszól*, és leállítja, megkísérli leállítani ezt a szemtelen szerkezetet, de (!) csak későn esik le neki a tantusz (exküzi!), hogy mindeközben SZÍNHÁZBAN VAN (az előadás világitása egyetlen közös terep szuggerált színpad és néző között), és amíg SZÍNHÁZBAN VAN, addig csak szereplője, sőt, a szerep karakteréből adódóan: eleve vesztes szereplője lehet az adott előadásnak, úgyhogy sietve távozni kényszerül, hogy éppen ezzel, illetve jelenlétének hiányával, szóval adminisztratív hatalma leggyávább érvényesítésével vessen gátat a *közönséggyalázásnak*.

Kedves Ervin, itt tehát erről volna szó, nem pedig arról, amit te – mostani leírásod szerint – így láttál:

*Amit láttunk, nem volt színházi előadás [...] Pedig a helyzet értelme az volt, amit senki sem mert megtenni: hagyd el a nézőteret. Felszabadító volt számomra, hogy Ádám megtette.** Alighanem „vállalta önmagát”.*

(Hogyne lett volna „színházi előadás”, hiszen ezúttal – a véletlenek különös összjátékaként – mint dokumentumra hivatkozhatom a magam tanúságtételére, amit nem apologetikusan vagy támadó jelleggel, s pláne nem egy veled való vitában adtam közre, s amely így végződik: „Nem tudom, láttam-e valaha szebb, izgalmasabb előadást.”)

Hogy Ádám Ottó „megtette”, azaz elhagyta a nézőteret? „Vállalta önmagát?” És ehhez bátorság kellett? Ejnye, barátom, nem értelek. (*Bátorság* az adott helyzetben például az lett volna – csak hogy tisztázzuk a szavak értelmét –, ha színházi emberként vállalja a szembenállását, és feledve-feledtetve hatalmi helyzetét, a visszafafőzőknak visszafafőzik, és – igen! – ezt a szerepet – törrik-szakad! – akkor, ott végigviszít!)

...És hogy beszámolódban *elfelejtkezél* említést tenni arról, hogy nem egyszerű, civil kivonulásról volt szó, hanem igenis: laktanyai vircsafról (persze *nem* Á. O. ordítozott!) – az egyenesen ijesztő, kedves Ervin.

Mellesleg: érdekes volna tudni, hogy miért érezted úgy, hogy „amit láttunk, nem volt színházi előadás”. Én úgy látom, aki kívülállóként (azaz nem ennek vagy annak a rendezőtábornak a növendékeként), elfogulatlan nézőként találkozott azzal az előadással, az lehetetlen, hogy hozzád hasonlóan minősítsen. Hiszen nem azt állítod, hogy nem tetszett, amit láttál, hanem kijelented, hogy – még egyszer! –: „*Amit láttunk, nem volt színházi előadás.*”

Márpedig – s talán ezt is fontos volna, kedves barátom, legalább utólag megértened! – ahol színész, szöveg és közönség ehhez fogható *drámai* szituációba keveredik, ott nemhogy egy valamilyen *előadás*, de, minden bizonnyal, maga a Színház van jelen – teljesen függetlenül az érintettek szellemiségétől, ambícióitól, elfogultságaitól, „tehetségétől” és hasonlótól.

És ezzel, azt hiszem, készen is vagyunk. Most, ígéretemhez híven, elmondom, Á. O.-t köszöntő írásodban minnek örültem (hiszen, mint a fentiekből is kiolvasható, s amire a te megemlékezésed sem rejteget cáfolatot, oly sok örömet azok a tanulóévek együnknek sem hoztak).

Akár hiszed, akár nem, a szóban forgó események bekövetkezésakor egy különös érzésem támadt – megkísérlem pontosan kifejezni –: úgy hittem, *valami példázatot látok*. Persze nevetséges, de így kell mondanom (alig van bátorságom leírni): *az idők mélyén, a mitikus kezdetek homályában* éreztem magam. Ne várj erre vonatkozóan magyarázatot, mert ilyesmivel nem szolgálhatok, magam is tisztában vagyok a motívumok komikus összemérhetetlenségével stb. Szóval: valami *történetes* kellős közepén éreztem magam, és *tudtam*, (?) *eljön az idő, hogy...* Igen, hogy mindez *még egyszer, valamikor* (nyilván más tekintetek, más mértékek itéletében) *napvilágra jön*.

Kedves Ervin, ennek örültem.

** Ami azt illeti, Á. O. – ráadásul – nem is egymaga állt föl (Szirtes Tamástól ezúttal eltekintve), megvolt ahhoz a bátorság Várkonyiban, Nádasdyban is; s elmeileg még két darab igazgató jönne számításba, de az ő alakjukra, hogy ott lettek volna, most nem emlékszem.

Életének 84. évében elhunyt Agárdy Gábor. Következő számunkban emlékezünk rá.